

НЕВИКОНАННЯ ЗАКОННИХ ВИМОГ ЯК ФОРМА ПРОЯВУ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ПЕРЕШКОДЖАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАРОДНОГО ДЕПУТАТА УКРАЇНИ АБО ДЕПУТАТА МІСЦЕВОЇ РАДИ

**Ладнюк Вікторія Ростиславівна - здобувач докторантури та ад'юнктури
Національної академії внутрішніх справ**

В статті досліджуються сутність і правова природа невыполнения законных требований как форма проявления объективной стороны препятствования деятельности народного депутата Украины или депутата местного совета. Автор обращает внимание на то, что невыполнение требований следует рассматривать как несовершение соответствующих действий, так и совершение действий, в отношении которых есть запрет или ограничения. Невыполнение может касаться только законных требований народного депутата Украины, депутата местного совета, комитета или временной следственной комиссии Верховной Рады Украины. В свою очередь, законность требования определяется с учетом: а) содержания требования; б) формы и способа выражения (отдача) требования. Эти признаки должны определяться на основании других нормативно-правовых актов и регламентировать права и полномочия народных депутатов Украины, депутатов местных советов, комитетов или временных следственных комиссий Верховной Рады Украины.

Ключевые слова: объективная сторона, невыполнение законных требований, народный депутат Украины, депутат местного совета, общественно опасные последствия, комитетов или временных следственных комиссий.

The article examines the essence and legal nature of non-compliance with legal requirements as a form of manifestation of the objective side of interfering with the activities of a people's deputy of Ukraine or a deputy of the local council. The author draws attention to the fact that non-fulfillment of claims should be considered as non-compliance of the relevant actions, and the commission of actions on which there is a prohibition or restriction. Failure to comply may only concern the lawful demands of a people's deputy of Ukraine, a deputy of a local council, committee or temporary investigative commission of the Verkhovna Rada of Ukraine. At the same time, the legality of the claim is determined by: a) the content of the claim; b) the form and manner of expression (passing) the requirement. These features should be determined on the basis of other normative legal acts that regulate the rights and powers of people's deputies of Ukraine, deputies of local councils, committees or temporary investigative committees of the Verkhovna Rada of Ukraine.

Key words: the objective side, failure to comply with legal requirements, people's deputy of Ukraine, deputy of the local council, socially dangerous consequences, committees or temporary investigative commissions.

Articolul examinează esența și natura juridică a nerespectării cerințelor legale ca formă de manifestare a aspectului obiectiv de obstrucționare a activității deputatului Ucrainei sau a unui deputat al unui consiliu local. Autorul atrage atenția asupra faptului că nerespectarea cerințelor trebuie considerată ca neacordând acțiuni adecvate și că a comis acțiuni pentru care există o interdicție sau restricție. Nerespectarea se poate referi numai la cerințele legale ale deputatului Ucrainei, deputatul consiliului local, comitet sau comisiei temporare de investigare a Radei Supreme a Ucrainei. La rândul său, legalitatea cerinței este determinată ținând cont de: a) conținutul cerinței; b) cerințele privind forma și metoda de exprimare (returnare). Aceste

semne ar trebui să fie stabilite pe baza altor acte juridice, și să reglementeze drepturile și împuternicirile deputaților Ucrainei, deputaților consiliilor locale, comitetelor sau comisiilor temporare de investigare în Rada Supremă a Ucrainei.

Cuvinte cheie: partea obiectivă, nerespectarea cerințelor legale, deputat al Ucrainei, adjunct al consiliului local, consecințe sociale periculoase, comisii sau comisii temporare de investigare.

Постановка проблеми. Частина 1 ст. 351 КК України встановлює відповідальність за вчинення перешкоджання діяльності народного депутата України або депутата місцевої ради, що проявляється у трьох формах: 1) невиконання законних вимог; 2) створення штучних перешкод; 3) надання завідомо неправдивої інформації. Майже аналогічними є форми прояву суспільно небезпечного діяння за ч. 2 ст. 351 КК України, з тією тільки відмінністю, що у контексті надання неправдивої інформації комітетам та тимчасовим слідчим комісіям Верховної Ради України, законодавець не згадує про ознаку завіdomості.

Із цього випливає, що об'єктивна сторона досліджуваного злочину характеризується суспільно небезпечним діянням, яке може проявлятися в одній із перелічених форм. Що ж стосується наслідків та інших ознак об'єктивної сторони складу злочину, то вони прямо не згадуються у диспозиціях ч. 1 та ч. 2 ст. 351 КК України, а отже, не мають обов'язкового характеру та вирішального значення для цього складу злочину.

Аналіз останніх досліджень. Деякі аспекти кримінальної відповідальності за перешкоджання діяльності народного депутата України або депутата місцевої ради були предметом досліджень таких вчених-криміналістів, як П.П. Андрушка, Ю.В. Бауліна, П.С. Берзіна, В.Т. Дзюби, М.П. Куцевича, В.І. Осадчого та ін. Однак питання про визначення невиконання законних вимог як форми прояву об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 351 КК України, так і не дістало належного висвітлення.

Тому **метою статті** є дослідження питання про невиконання законних вимог як форми прояву об'єктивної сторони перешкоджання діяльності народного депутата України або депутата місцевої ради.

Виклад основного матеріалу. Невиконання вимог у кримінальному праві розуміється

як повне їх ігнорування, невчинення, нежиття заходів, невиконання обов'язку [7, с.с. 806, 874, 320; 8, с.с. 311, 314; 5, с. 217]. Подібним є розуміння невиконання вимог (обов'язків) і в спеціальних кримінально-правових дослідженнях складів злочинів, що характеризуються схожими суспільно небезпечними діяннями (В.В. Бабаніна, Н.Ю. Худякова, О.В. Хуторянський) [2; 16; 17].

В українській мові слово «невиконання» розуміється як нездійснення чого-небудь [15, с. 258]. Тобто цілком логічно, що невиконання вимог повинно розглядатися як не вчинення дій (невиконання обов'язків), спрямованих на реалізацію зазначених вимог. Проте, найбільш повним видається розуміння невиконання, яке охоплює також і вчинення особою дій, проте дій, які суперечать відповідним вимогам. Зокрема, за словами Л.В. Дорош, невиконання вимог виражається в діях чи бездіяльності вчинених або не вчинених всупереч законним вимогам [6, с. 739]. Відтак невиконання законних вимог слід розуміти ширше і розглядати його не тільки як невчинення відповідних дій (обов'язків), але й як вчинення дій, які суперечать вимогам.

Наприклад, законна вимога може стосуватися заборони або утримання від певних дій. Тоді невиконання такої вимоги буде полягати саме у вчиненні дій, щодо яких була заборона чи вимога утриматися.

Таким чином, невиконання вимог може охоплювати як невчинення відповідних дій, так і вчинення дій, щодо яких є заборона чи обмеження, а отже, невиконання вимог може проявлятися як в активній (дія), так і в пасивній (бездіяльність) поведінці особи.

Важливим у цьому контексті залишається питання про зміст та законність вимог народного депутата України, депутата місцевої ради, комітету чи тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України. П.С. Берзін та М.П. Куцевич звертають увагу, що невиконання може

стосуватися тільки законних вимог. При цьому у контексті вимог народного депутата України наголошується, що законність таких вимог обов'язково повинна обумовлюватися їх узгодженістю зі змістом Закону України «Про статус народного депутата України», який визначає: а) вичерпний перелік повноважень народного депутата у Верховній Раді України; б) зміст взаємовідносин народного депутата України з виборцями; в) обов'язок народного депутата дотримуватись встановлених вимог та загальновизнаних правил і норм моралі [3, с. 22]. Тому для визначення ознак законності вимог народного депутата України першочерговим є з'ясування кола його повноважень та можливостей віддання вимог.

Повноваження народного депутата України, головним чином, визначаються у Законі України «Про статус народного депутата України» [13]. У відповідності з цим, повноваження народного депутата України окреслюються сферою його прав, а саме: 1) права народного депутата України у Верховній Раді України (право ухвального голосу та особистої участі у пленарних засіданнях Верховної Ради України та створених нею органів; право законодавчої ініціативи; право об'єднуватися у депутатські фракції (групи); право на депутатський запит або звернення); 2) права народного депутата України у взаємовідносинах із органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, об'єднаннями громадян України та іноземних держав (право виступати від свого імені, у відносинах із іншими суб'єктами; право невідкладного прийому з питань депутатської діяльності керівниками та іншими посадовими особами розташованих на території України органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, незалежно від їх підпорядкування і форм власності, громадських організацій і політичних партій та ін.); 3) права народного депутата України у взаємовідносинах із засобами масової інформації, на забезпечення інформацією та на її використання (право виступу з питань його депутатської діяльності не рідше одного разу в місяць у друкованих засобах масової інформації, у прямому ефірі на радіо або

у режимі прямого ефіру (до 10 хв. в місяць) та в прямому ефірі або у режимі прямого ефіру на телебаченні (до 20 хв. в місяць) та ін.); 4) трудові права народного депутата України (право на зарахування часу роботи народним депутатом України до стажу державної служби, стажу роботи за спеціальністю, стажу роботи, який дає право на встановлення процентних надбавок до заробітної плати та одержання одноразової винагороди за вислугу років та ін.); 5) права народного депутата України при поселенні в готель та на транспортне забезпечення (право позачергового отримання проїзних документів; право на надання автотранспорту Верховної Ради України) [13]. Права народного депутата України визначені іншими законами України.

У цьому контексті слід наголосити, що не всі права народного депутата України слід сприймати абсолютно буквально. Наприклад, у ч. 2 та ч. 3 ст. 17 Закону України «Про статус народного депутата України» передбачені права народного депутата України на невідкладний прийом, безперешкодне відвідування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, безперешкодний доступу на всі підприємства, в установи та організації, розташовані на території України, незалежно від їх підпорядкування, форм власності, режиму секретності [13]. Однак, рішення Конституційного Суду України від 10 квітня 2003 року у справі № 1-14/2003 за конституційним поданням Президента України про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої статті 17, частини другої статті 27 Закону України «Про статус народного депутата України» (справа про гарантії діяльності народного депутата України) дещо звужує абсолютне буквально розуміння вказаних прав народного депутата України. Зокрема, визначається, що невідкладним є позачерговий прийом народного депутата України з питань його депутатської діяльності, який не може бути відкладений на тривалий час і здійснюється відповідними особами раніше прийому інших посадових осіб та громадян відповідно до попередньо погоджених часу і місця. Вимоги щодо невідкладного прийому народного депутата України не поширюються на Президента України. Стосовно

ж права народного депутата України діючого скликання при пред'явленні посвідчення народного депутата України безперешкодно відвідувати органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а також його права безперешкодного доступу на всі підприємства, в установи та організації, розташовані на території України, то під цим правом, на думку Конституційного Суду України, треба розуміти те, що ці права не можуть бути обмежені з підстав підпорядкування, форм власності таких об'єктів, встановленого на них режиму секретності [14].

Крім того, законність вимог народного депутата України обумовлюється не лише їх змістом, але й формою та способом подання вимог. Тобто законна вимога повинна не лише відповідати колу прав та повноважень народного депутата України, але й відповідати формі та способу подання (вираження) такої вимоги. Це означає, що у випадках, коли стосовно вимоги народного депутата України, залежно від виду та змісту такої вимоги, встановлюється обов'язкова форма та спосіб її подання (вираження), то така вимога може визнаватися законною тільки за умов подання її у відповідній визначеній формі та визначеним способом. Зокрема, ст. 15 Закону України «Про статус народного депутата України» визначається право народного депутата України на подання депутатського запиту. Однак разом із цим визначається, що депутатський запит вноситься у письмовій формі народним депутатом чи на вимогу групи депутатів чи комітету Верховної Ради України і розглядається на засіданні Верховної Ради України. Верховна Рада України приймає рішення про направлення депутатського запиту відповідному органу або посадовій особі, до яких його звернуто, однією п'ятою від її конституційного складу. Рішення про направлення запиту до Президента України на вимогу народного депутата, групи народних депутатів чи комітету Верховної Ради України має бути попередньо підтримане не менш як однією третьою від конституційного складу Верховної Ради України [13]. У відповідності з цим, вимога народного депутата України щодо надання інформації, зазначеної у депутатському запиті, може визнаватися за-

конною за умови, коли вона відповідає: 1) змісту повноваження щодо направлення запиту; 2) формі та способу подання вимоги (запит подається у письмовій формі за встановленою процедурою та розглядається на засіданні Верховної Ради України).

За своєю сутністю, це ж саме має стосуватися і законності вимог депутата місцевої ради або вимог комітету чи тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України, з тією тільки відмінністю, що коло їх повноважень є дещо різним, а відтак різними можуть бути і законні вимоги. Проте визначення їх законності також повинно ґрунтуватися на нормах законодавства та безпосередньо пов'язуватися із колом повноважень суб'єкта віддання вимоги (депутат місцевої ради, комітети чи тимчасова слідча комісія Верховної Ради України) і відповідати формі та способу віддання вимоги.

Основними нормативно-правовими актами, які визначають коло прав і повноважень депутатів місцевих рад та комітетів і тимчасових слідчих комісій Верховної Ради України, а відтак і визначають форму і спосіб віддання (вираження) ними законним вимог, є: Конституція України, Закони України: «Про місцеве самоврядування в Україні» [10], «Про статус депутатів місцевих рад» [12], «Про Регламент Верховної Ради України» [11], «Про комітети Верховної Ради України» [9]. Крім того, деякі права та повноваження депутатів місцевих рад або комітетів чи тимчасових слідчих комісій Верховної Ради України, а також спосіб їх реалізації (форма та спосіб віддання вимог) можуть визначатися і в інших нормативно-правових актах. Що ж стосується кола змісту законних вимог депутатів місцевих рад та комітетів чи тимчасових слідчих комісій Верховної Ради України, то вони також прямо залежать від кола їх прав і повноважень. У цьому зв'язку слід також дещо згадати і про права та повноваження вказаних суб'єктів.

Так, депутат місцевої ради наділений правами: 1) у виборчому окрузі (офіційно представляти виборців та інтереси територіальної громади; брати участь з правом дорадчого голосу у засіданнях інших місцевих рад та їх органів, загальних зборах громадян за місцем проживання, засіданнях органів самоорганіза-

ції населення, що проводяться в межах території його виборчого округу; порушувати питання, що зачіпають інтереси виборців та вимагати їх вирішення та ін.); 2) у відповідній місцевій раді та її органах (ухвального голосу з усіх питань, що розглядаються радою та її органами; бути обраним до органів ради та ін.) [12]. Інші права та повноваження депутата місцевої ради встановлені Конституцією України, Законом України «Про статус депутатів місцевих рад» та іншими нормативно-правовими актами (право на забезпечення належних умов для виконання покладених повноважень; право на відшкодування заробітної плати за дні участі у роботі місцевої ради тощо).

До прав комітетів Верховної Ради України належить: 1) при здійсненні законопроектної функції (розробляти проекти законів та інших актів Верховної Ради України; визначати завдання щодо розробки законопроектів чи їх структурних частин; опубліковувати у засобах масової інформації проекти законів, розроблені комітетом; вносити пропозиції і поправки до проектів законів та ін.); 2) при здійсненні організаційної функції (право на отримання інформації (документів); здійснювати попередній розгляд питань про призначення на посади чи звільнення з посад певних посадових осіб; вносити пропозиції до порядку денного пленарних засідань Верховної Ради України та ін.); 3) при здійсненні контрольної функції (аналізувати практику застосування Конституції та законів України; ухвалювати висновки та рекомендації; ініціювати проведення «Дня Уряду України» та ін.) [9]. Інші права та повноваження передбачені Конституцією України, Законом України «Про комітети Верховної Ради України» або іншими нормативно-правовими актами.

Водночас права та повноваження тимчасових слідчих комісій Верховної Ради України не є такими розгалуженими і, по суті, визначаються тільки в Конституції України та Законі України «Про Регламент Верховної Ради України» [11]. До таких прав і повноважень належить: вносити пропозиції про присутність на пленарному засіданні Верховної Ради України відповідних осіб; проводити власні засідання; приймати висновки та рекомендації з питань,

що віднесені до їх відання тощо.

Таким чином, зміст законних вимог депутатів місцевих рад, комітетів або тимчасових слідчих комісій Верховної Ради України прямо залежить від змісту їх прав та повноважень, які визначені у відповідних нормативно-правових актах. Обов'язковим, для визначення законності вимог, є врахування не тільки їх змісту та відповідності встановленим правам і повноваженням, але й врахування відповідності їх форми та способу подання (вираження), особливо, якщо закон визначає обов'язкові форми чи способи віддання (вираження) вказівок.

Крім того, слід звернути увагу, що за своїм видом диспозиції ч. 1 та ч. 2 ст. 351 КК України є банкетними [4, с. 26], адже вказують тільки на обов'язкову наявність ознаки законності вимог народного депутата України чи депутата місцевої ради або комітету чи тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України. Зміст цієї ознаки може розкриватися тільки через положення інших нормативно-правових актів (в першу чергу проаналізованих вище Законів України), які й визначають зміст прав і повноважень відповідних суб'єктів, а отже, визначають і зміст законності їх вимог. Ці нормативно-правові акти і визначають обов'язковість деяких форм та способів вираження вказівок, а тому саме вони і визначають критерії (ознаки) законності вказівок відповідних органів чи посадових осіб.

Це ж саме стосується і законності вимог інших органів чи посадових осіб, які можуть бути віднесені до кола потерпілих від цього злочину. Так, у випадку віднесення до кола потерпілих від цього злочину депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, сільських, селищних, міських голів, спеціальних та тимчасових спеціальних комісій Верховної Ради України; постійних та тимчасових комісій Верховної Ради Автономної Республіки Крим; постійних комісій та тимчасових контрольних комісій місцевої (сільської, селищної, міської, районної у місті, районної, обласної) ради, законність їх вимог повинна визначатися виходячи, по-перше, із змісту таких вимог та їх відповідності змісту прав і повноважень відповідних органів та посадових осіб, визначених у нормативно-правових актах, а по-друге, із від-

повідності форм та способу відання вимог.

Повертаючись до змісту суспільно небезпечного діяння як ознаки об'єктивної сторони цього злочину, то як уже зазначалося вище, воно виражається у не вчиненні відповідних дій, вчинити які законно вимагає народний депутат України, депутат місцевої ради, комітет або тимчасова слідча комісія Верховної Ради України або вчиненні дій, щодо яких є заборона чи обмеження, виражені і законній вимозі згаданих органів чи посадових осіб.

При цьому, конкретний спосіб вчинення чи невчинення дій може бути абсолютно різним (так само як і активність чи пасивність поведінки особи), головним тут залишається тільки невиконання вимог, які обов'язково повинні бути законними. У науці кримінального права формальними визнаються склади злочинів, об'єктивна сторона яких не характеризується обов'язковістю настання суспільно небезпечних наслідків [6, с. 113]. Саме таким і є склад перешкоджання діяльності народного депутата України чи депутата місцевої ради.

Відтак, цілком логічно, що моментом закінчення перешкоджання діяльності народного депутата України чи депутата місцевої ради є момент вчинення самого суспільно небезпечного діяння у відповідній формі. Точний момент закінчення злочину слід визначати, залежно від форми прояву суспільно небезпечного діяння, в якому виражається перешкоджання, а також залежно від способу вчинення перешкоджання в тій чи іншій формі. Так очевидно, що моменти закінчення перешкоджання у випадку вчинення його шляхом невиконання законних вимог і у випадку вчинення шляхом надання неправдивої інформації будуть різними.

У цьому зв'язку, моментом закінчення невиконання законних вимог народного депутата України, депутата місцевої ради, комітету чи тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України слід визнавати момент, коли вичерпався термін виконання таких вимог. За таких умов, невиконання по суті триває у часі від моменту надходження та сприйняття суб'єктом злочину законної вимоги. Однак закінченою невиконання вимоги слід визнавати із моменту вичерпання терміну для її виконання. В ін-

шому ж випадку, можна говорити тільки про попередню злочинну діяльність суб'єкта, яка безпосередньо орієнтована на невиконання законних вимог. Зокрема, діяння суб'єкта, які полягали в ігноруванні законної вимог та були спрямовані на її невиконання, однак не були доведені до кінця (зрештою така вимога була виконана) з причин, що не залежали від волі винного, слід розцінювати як замах на перешкоджання і кваліфікувати за ч. 2 або ч. 3 ст. 15 та відповідною частиною ст. 351 КК України.

Крім того, невичерпання часу, який встановлений для виконання законних вимог, дає можливість суб'єкту добровільно відмовитися від доведення злочину до кінця. Наприклад, спочатку особа ігнорує законну вимогу та не виконує її, однак до закінчення строку виконання вимоги, вчиняє діяння, які вимагають від неї.

Висновки. Невиконання вимог слід розглядати як невчинення відповідних дій, так і вчинення дій, щодо яких є заборона чи обмеження, а отже, невиконання вимог може проявлятися як в активній (дія), так і в пасивній (бездіяльність) поведінці особи. Утім, невиконання може стосуватися тільки законних вимог народного депутата України, депутата місцевої ради, комітету або тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України. У свою чергу, законність вимоги визначається із урахуванням: а) змісту вимоги; б) форми та способу вираження (віддання) вимоги. Диспозиції ч. 1 та ч. 2 ст. 351 КК України банкетними і не конкретизують критеріїв та ознак законності вимог, а отже, законність вимог відповідних органів чи посадових осіб повинна визначатися на підставі інших нормативно-правових актів, які й регламентують права та повноваження народних депутатів України, депутатів місцевих рад, комітетів або тимчасових слідчих комісій Верховної Ради України.

Література

1. Андрусів Г. В., Андрушко П. П., Беньківський В. О., Кобзаренко П. В. Кримінальне право України. Загальна частина. Київ : Юрінком Інтер, 1997. 512 с.
2. Бабаніна В. В. Кримінальна відповідальність за залишення в небезпеці : автореф.

дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 20 с.

3. Берзін П. С., Куцевич М. П. Проблеми кримінальної відповідальності за невиконання службовою особою законних вимог народного депутата України та створення штучних перешкод у його роботі (ч. 1 ст. 351 Кримінального кодексу України). *Право і громадянське суспільство*. 2014. № 4. С. 20–41.

4. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій. Київ : Нац. акад. внутр. справ, «Освіта України», 2016. 236 с.

5. Коржанський М. Й. Науковий коментар Кримінального кодексу України. Київ: Атіка, Академія, Ельга-Н, 2001. 656 с.

6. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.

7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : за ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.

8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка / 5-те вид. Київ : Юрид. думка, 2008. 1216 с.

9. Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 4.04.1995 № 116/95-ВР. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/116-15>.

10. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/№280/97>.

11. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1861-VI>.

12. Про статус депутатів місцевих рад: Закон України від 11.07.2002 № 93-IV. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/93-15>.

13. Про статус народного депутата України: Закон України від 17.11.1992 № 2790-XII. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2790-XII>.

14. Рішення Конституційного Суду України від 10.04.2003 у справі № 1-14/2003 за конституційним поданням Президента України про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої статті 17, частини другої статті 27 Закону України «Про статус народного депутата України» (справа про гарантії діяльності народного депутата України). URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-03>.

15. Словник української мови : в 11 т. Київ : Наук. думка, 1970. 1980. Т. V : Н–О. 1974. 840 с.

16. Худякова Н. Ю. Кримінально-правова характеристика службової недбалості : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2013. 20 с.

17. Хуторянський О. В. Кримінально-правова характеристика ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2013. 20 с.